

Islam en gender bij Marokkaanse jongeren in Nederland

Froukje Demant & Trees Pels

Islam and gender among Moroccan youth in the Netherlands

Muslim identity generally is strongly related to gender issues, like the key role of women in the family and their chastity. This article deals with how Moroccan adolescents in the Netherlands define their identity as a Muslim: are they strict or lenient, are they loyal to the beliefs of Islamic authorities and their parents or critical? Next, we address the relation between their positioning as a Muslim and their notions regarding gender relations, as well as the differences between girls and boys in this respect. The data are based on a study of the available literature and group discussions with young Moroccans.

Inleiding

Met de komst van arbeids- en asielmigranten in Nederland sinds de jaren zestig van de vorige eeuw, is de islam geleidelijk uitgegroeid tot een van de belangrijkste godsdiensten in Nederland. De islam vormt voor veel jongeren een belangrijke markering van hun identiteit (Kanmaz, 2003). Zoals het recente SCP-rapport *Moslim in Nederland* laat zien, identificeert het overgrote deel van de Marokkaanse en Turkse jongeren¹ in Nederland zich als moslim (Phalet & Ter Wal, 2004). Ook al is hun deelname aan religieuze praktijken geringer dan die van de eerste generatie, wat hun religieuze beleving betreft doen de jongeren weinig voor de ouderen onder: beide generaties hechten groot belang aan de islam in het persoonlijke leven, in de band met het herkomstland en in de opvoeding van kinderen. En zoals veel islamitische moeders en vaders zich het hoofd breken over de opvoeding van kinderen 'als moslim in Nederland' (Pels

Froukje Demant is werkzaam bij het Instituut voor Migratie en Etnische Studies (IMES) van de Universiteit van Amsterdam.

Trees Pels is werkzaam bij het Verwey-Jonker Instituut.

Correspondentieadres Froukje Demant: Drs. Froukje Demant, Instituut voor Migratie en Etnische Studies, Universiteit van Amsterdam, Oudezijds Achterburgwal 237, 1012 DL Amsterdam. Tel. 020-5252247. E-mail: F.A.Demant@uva.nl.

Correspondentieadres Trees Pels: Dr. Trees Pels, Verwey-Jonker Instituut, Kromme Nieuwegracht 6, 3512 HG Utrecht. Tel. 030-2300799. E-mail: tpels@verwey-jonker.nl.

1998, 2005), zo vraagt ook menige jongere zich af hoe het leven in Nederland gerijmd kan worden met waarden en normen die met de islam worden geassocieerd. Zowel de 'ontheemding' van de islam door de migratie, de receptie vanuit de ontvangende samenleving, de globalisering van de islam en (politieke) spanningen daaromtrent lijken een rol te spelen bij de wijze waarop jongeren in de goeddeels seculiere westerse context hun religieuze identiteit invullen (Roy, 2005). Over hoe zij dit doen is echter nog weinig bekend.

Een belangwekkende bevinding uit het SCP-onderzoek is dat de normerende invloed van de religie het meest uitgesproken is als het om familiewaarden gaat en om ethische en seksuele vrijheden. Zo hechten praktiserende moslims meer aan traditionele rolpatronen dan moslims die minder praktiseren (Phalet & Ter Wal, 2004). Nu gaat dit op zich ook voor andere religies op (Haddad & Esposito, 2001). Het verschil is dat de invulling die wordt gegeven aan de islam naar verhouding veel sterker verbonden is met de vormgeving van genderverhoudingen. De associatie tussen de islam en genderkwesties vinden wij eveneens in landen waar moslims de meerderheid uitmaken: 'vrouw en gezin' vormen overal een brandpunt van de moslim identiteit, ook in de landen van herkomst van moslims in Nederland (Kandiyoti, 1991; Pels, 2000).

In de vormgeving aan hun geloof én aan hun rol als vrouw of man staan jongeren in de migratiecontext zowel onder druk vanuit hun directe omgeving als vanuit de bredere samenleving. Enerzijds willen hun ouders hen graag opvoeden tot goede moslims, en vrezen zij de greep op hen te verliezen in de Nederlandse seculiere context. Vooral de oudere generatie hanteert daarbij vaak traditionele opvattingen over het huwelijk en de rol van de vrouw als echtgenote en moeder (Dagevos, 2001; Pels, 2005). Anderzijds stelt de Nederlandse omgeving zich steeds kritischer op tegenover moslims en eist deze aanpassing aan de 'Nederlandse' normen en waarden. Het gendervraagstuk neemt in het debat over de integratie van moslims een sleutelpositie in (Prins, 2004). Zo liepen de gemoederen hoog op toen een imam weigerde de hand te schudden van (de vrouwelijke) minister van Integratiebeleid Verdonk.

Het genoemde SCP-onderzoek heeft brede informatie opgeleverd over moslims in Nederland, maar is hoofdzakelijk gebaseerd op kwantificerend onderzoek. Kwalitatief inzicht in hoe jongeren invulling geven aan de islam en hoe zij aankijken tegen gendervraagstukken ontbreekt goeddeels. Toch is een dergelijk inzicht van groot belang om te begrijpen wat de jongeren beweegt en hen bij hun zoektocht te kunnen ondersteunen.

Een en ander vormde aanleiding voor het Verwey-Jonker Instituut om een exploratieve studie uit te voeren naar islam en gender bij jongeren (Demant, 2005). Vanwege de ook in het SCP-onderzoek gebleken groepsverschillen is gekozen voor onderzoek onder één groepering, en wel een van de grootste moslimminderheden in Nederland, de Marokkanen. De eersten van hen kwamen in de jaren zestig als 'gastarbeider' naar Nederland. Het aantal Marokkanen nam in de daarop volgende decennia toe tot een kleine 315.000, ook door gezinshereni-

ging, huwelijksmigratie en de komst van kinderen. Tegen de 40% behoort tot de tweede generatie (SCP/WODC/CBS, 2005).

De gegevens uit de studie van Demant vormen de basis van dit artikel, waarin wij achtereenvolgens ingaan op de wijze waarop Marokkaanse jongeren de islam beleven, op hun opvattingen omtrent man-vrouwverhoudingen, en op de samenhang tussen genderopvattingen en islambeleving. Voorafgaand aan de empirische gegevens bespreken wij eerst de literatuur over islambeleving en genderverhoudingen bij Marokkaanse jongeren.

De islambeleving van Marokkaanse jongeren

Zoals reeds naar voren kwam heeft de islam voor de meeste Marokkanen een grote persoonlijke betekenis. Dit geldt ook voor de jongere generaties. Wel neigen zij meer naar religieus individualisme dan hun voorgangers. Door het SCP (Phalet & Ter Wal, 2004) werd een onderscheid gemaakt tussen een rechtse en rekkelijke geloofsopvatting. Marokkanen bleken ongeveer gelijk verdeeld tussen 'rechtse' en 'rekkelijke', waarbij in de jongere generaties een kleine meerderheid een rekkelijke, individualistische opstelling verkiest.

De tweedeling rechtse-rekkelijk is gebaseerd op slechts enkele indicatoren. Hoe de islambeleving van de twee categorieën moslimjongeren in de praktijk vorm krijgt, is hiermee nog niet duidelijk. In de literatuur zijn verschillende varianten aan te treffen. Om te beginnen de categorie 'rekkelijke': die wordt gevormd door moslims die aangeven het geloof op een individualistische manier in te vullen. Maar wat is in dit verband individualistisch? Phalet (2003) schetst het profiel van de kritische moslim. Deze is sterk betrokken op het moslim-zijn, maar stelt zich kritisch op ten aanzien van religieuze doctrines en rituelen, culturele tradities en politieke ideologieën onder de vlag van de islam. Dit type moslimjongere is inhoudelijk sterk betrokken bij de islam. Een geheel ander type rekkelijke, individualistische moslimjongere wordt beschreven door Vertovec (1998). Volgens hem domineert de tendens om identificatie met de islam te combineren met een geringe kennis van de islam en een geringe mate van naleving van de regels. De betreffende jongeren zijn trots op hun islamitische identiteit, maar geven hier verder geen inhoud aan. Deze vorm van islambeleving wordt ook wel aangeduid met de term 'culturele moslimidentiteit' (Vertovec, 2001).

Ook wat betreft de categorie 'rechtse' bestaat er onduidelijkheid. Phalet (2003) beschrijft naast het profiel van de kritische moslim ook dat van de loyale moslim. Loyale moslims onderscheiden zich van rekkelijke, kritische moslims door hun onverdeelde steun aan voorgeschreven regels, culturele tradities en gezagsdragers in private en publieke contexten. Loyale moslims richten zich op een gesloten islam die alternatieve visies afwijst. Nu zijn verscheidene auteurs (Vertovec, 1998; Phalet, 2003; Kanmaz, 2003; Phalet & Ter Wal, 2004) van mening dat veel moslimjongeren zich een eigen plaats toe-eigenen ten opzichte van de oudere generatie door een onderscheid te maken tussen de 'ouderwetse' etnisch-culturele tradities van hun ouders en de 'oorspronkelijke', zuivere islam.

Deze jongeren zijn van mening dat de oudere generatie uit onwetendheid tradities met religie vereenzelvigd, tradities die als achterhaald worden afgewezen. Het kan echter worden betwijfeld of loyale jongeren de regels en rituelen die zij van hun ouders meekrijgen, zullen afdoen als 'achterhaalde' tradities. Het is goed mogelijk dat bepaalde jongeren in hun zoektocht naar de ware islam strenger in de leer worden dan hun ouders en omgeving ooit zijn geweest. Deze jongeren zouden zich dan juist kunnen afzetten tegen de tradities en de bestaande gezagsdragers, omdat zij die als te liberaal ervaren. Dit type jongere is dan wel rechtleers, maar niet loyaal.

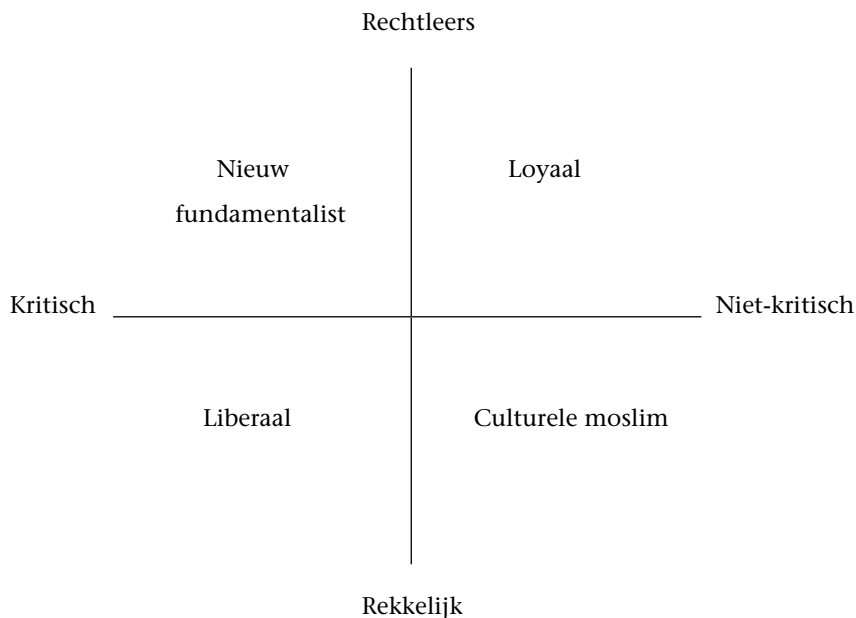
Om meer helderheid te krijgen omtrent de verschillende invullingen van de islam, is het wellicht nuttig om naast de dimensie rekkelijk-rechtleers een tweede dimensie te onderscheiden: kritisch-niet-kritisch. Jongeren die zich kritisch opstellen, zijn bewust met de islam bezig en verdiepen zich in islamitische bronnen. Niet-kritische jongeren zien zichzelf wel als moslim, maar denken niet bewust na over het geloof. Door de twee dimensies tegen elkaar af te zetten, ontstaan er vier categorieën van mogelijke invullingen van de islam (zie figuur 1). Ten eerste die van de rechtleerse, maar niet kritische moslimjongeren: deze jongeren stellen zich conformistisch op ten aanzien van het geloof. Zij volgen de oudere generatie in de tradities en zijn streng praktiserend. Dit zijn de 'loyale moslims' van Phalet (2003). De tweede invulling is een niet-kritische rekkelijke. De betreffende jongeren zijn wel trots op hun moslim-zijn, maar zij praktiseren niet of nauwelijks en verdiepen zich ook niet in het geloof: de culturele moslim-identiteit. De derde invulling combineert rekkelijkheid met een kritische opstelling. Hier gaat het om de door Phalet 'kritisch' genoemde moslims: zij verdiepen zich in het geloof en proberen vorm te geven aan een liberale islam. Ten slotte de jongeren die zich kritisch opstellen en een rechtleerse invulling geven aan het geloof. Dit zijn de jongeren die in hun zoektocht naar de ware islam strenger worden dan hun ouders. Zij ervaren de oudere generatie, inclusief de bestaande gezagsdragers, als te liberaal. Zij zetten zich af tegen de 'achterlijkheid' van hun ouders. Deze jongeren geven vorm aan een nieuw fundamentalisme.

Om een typologie als bovenstaand te funderen is allereerst nader kwalitatief onderzoek nodig, waarin de percepties en beleving van jongeren op de voorgrond staan. Kiezen de jongeren er voor de voorgeschreven regels strikt na te leven in de traditie van hun ouders? Kunnen in de islambeleving van de jongeren de vier categorieën worden onderscheiden zoals voorgesteld?

Genderverhoudingen in Marokkaanse gezinnen

De literatuur duidt enerzijds op belangrijke wijzigingen in genderverhoudingen in Marokkaanse gezinnen, waarbij moeders wat later huwen, minder kinderen krijgen, meer buitenshuis gaan werken, vaders wat meer betrokken raken bij de zorg en meisjes langer onderwijs volgen dan in de beginjaren van de migratie naar Nederland (Distelbrink & Hooghiemstra, 2005; Pels, 2005; SCP/WODC/

Figuur 1. Typologie van moslim profielen; dimensies rechtleers-rekkelijk en kritisch-niet kritisch

CBS, 2005). Anderzijds wordt aan basiswaarden, zoals de eerbaarheid van meisjes, en aan het moederschapsideaal nog sterk vastgehouden. Waarden rondom seksualiteit, eer, maagdelijkheid, huwelijk en gezin kunnen in de migratiecontext zelfs extra betekenis krijgen in de symbolische grensafbakening tussen de eigen etnische of religieuze groep en de bredere omgeving. Zo laat Brouwer (1998) zien dat Marokkaanse meisjes 'ethnic markers' vormen voor hun gemeenschap. Door sterke sociale controle op hen uit te oefenen wordt enerzijds continuïteit in waarden nagestreefd en kunnen tegelijkertijd de grenzen van de etnische groep worden bewaakt.

Ook al is zowel in Marokko als in Nederland onmiskenbaar sprake van emancipatoire ontwikkelingen, toch behoudt in de levensloop van vrouwen het huwelijk en het functioneren als echtgenote en moeder een centrale plaats. Aan vrouwen wordt een belangrijke taak toegekend in de (morele en religieuze) opvoeding van de volgende generatie. Het moederschap vormt een cruciaal element in de vrouwelijke identiteit en vertegenwoordigt onder landgenoten en in Marokko een onbetwist ideaal (Pels, 2000, 2005).

Marokkaanse moeders verwachten dat meisjes rond hun 18de jaar zelfstandig het huishouden draaiende kunnen houden en de zorg voor jonge kinderen kunnen dragen. Jongens moeten in principe hetzelfde kunnen, maar in de praktijk wordt de lat voor hen aanzienlijk lager gelegd. Hoogstens wordt verwacht dat zij zich inlaten met jongere kinderen en bijdragen in lichtere taken

als opruimen. Jongens zijn speelser, 'een jongen blijft toch een jongen' en hun bijdrage in gezinstaken is facultatief. Voor meisjes wordt het volgen van voortgezet onderwijs gezien als toevoeging aan de traditionele levensloop. De opleiding geldt echter in de eerste plaats als een 'zekerheid' voor het geval de man overlijdt, werkloos wordt of scheiding plaatsvindt (Pels, 1998). Een recent onderzoek onder Marokkaanse vaders bevestigt het geschetste beeld. Ook al is de groepsinterne diversiteit aanzienlijk, de rol van hoofdkostwinner staat buiten kijf en met name voor jongere kinderen geldt de zorg en aandacht van moeders als onvervangbaar (Pels, 2005).

Hoe kijkt de jongere generatie aan tegen de verhouding tussen de seksen? Uit gegevens van het Nationaal Scholierenonderzoek van 1992, 1994, 1996, 1999 en 2001 blijkt dat jongens een meer traditionele taakverdeling prefereren dan meisjes. In 2001 wil maar liefst 79% van de Marokkaanse meisjes samen het dagelijks brood verdienen; van de Marokkaanse jongens streeft 57% naar een gelijke inbreng van de partners (Bouw, Merens, Roukens & Sterckx, 2003). Jongens geven significant vaker de voorkeur aan het kostwinnersmodel dan meisjes, en zien huishoudelijke taken vaker als taken voor de vrouw (De Valk, 2004). Deze gegevens zijn door Bouw et al. (2003) aangevuld met kwalitatief onderzoek naar de opvattingen van Marokkaanse meisjes over maatschappelijk succes. De meeste meisjes zijn er van doordrongen dat een goede opleiding de beste garantie biedt op de door hen gewenste arbeidsplaats. Maar hoewel veel meisjes dromen van een toekomst als werkende vrouw, blijft voor hen ook een ander, meer traditioneel beeld van gelding, waarin huwelijk, moederschap, een goede moslima zijn en de familie-eer centraal staan. Het afzien van huwelijk en moederschap is geen optie. In feite is er geen sprake van een keuze, en uitstel van het huwelijk is zelfs voor de hoger opgeleide meisjes allesbehalve vanzelfsprekend. Ook zij noemen de leeftijd van 24 jaar als de ideale leeftijd om te trouwen en kinderen te krijgen. Het is vanzelfsprekend dat, als zij eenmaal moeder zijn, de kinderen centraal staan in hun bestaan. Deze definitie van succes kleurt uiteindelijk de ambitie van de meisjes. Hoeveel prestige zijzelf, hun ouders en overige familieleden ook kunnen ontlenen aan het voltooien van een goede opleiding, een goed huwelijk gaat toch voor alles (Bouw e.a, 2003).

Het ziet er naar uit dat Marokkaanse meisjes ambivalenter staan tegenover gendervraagstukken dan in eerste instantie uit het kwantificerend onderzoek naar voren komt: alhoewel zij aangeven een egalitaire taakverdeling voor te staan, blijken zij ook gevoelig te zijn voor de meer traditionele verwachtingen omtrent huwelijk en moederschap. Er is echter nog geen kwalitatief inzicht in de ideeën van Marokkaanse jongens omtrent dit soort vraagstukken. Bestaan er verschillen tussen jongens en meisjes in hun opvattingen over de verhouding tussen de seksen? En is er een verband tussen deze opvattingen en de wijze waarop de jongeren invulling geven aan de islam?

Recapitulerend trachten wij een antwoord te geven op de volgende vragen:

1. Kiezen de jongeren er voor de voorgeschreven regels strikt na te leven in de traditie van hun ouders?
2. Kan de voorgestelde verfijning van de typologie van moslimprofielen empirisch worden onderbouwd?
3. Bestaan er verschillen tussen jongens en meisjes in hun opvattingen over de verhouding tussen de seksen?
4. Bestaat er een relatie tussen de opvattingen van de jongeren over man-vrouwverhoudingen en hun invulling van de islam?

Methoden

Om de mening van Marokkaanse jongeren over 'islam en gender' in beeld te brengen zijn drie groeps gesprekken gehouden in Amsterdam. Voor deze methode, in plaats van individuele interviews, is gekozen vanwege de mogelijkheid van reactie en verdieping die de groepsinteractie biedt. De gesprekken werden gestructureerd als focusgroep discussies, dat wil zeggen dat het accent lag op onderlinge uitwisseling en discussie naar aanleiding van concrete vragen en kwesties (bijvoorbeeld Van der Zwaard, 1995). De werving vond plaats door tussenkomst van een Marokkaanse opbouwwerker en enkele vrijwilligers bij een buurthuis. In totaal namen 27 jongeren aan de gesprekken deel: 12 meisjes en 15 jongens. Eén gesprek was met uitsluitend jongens, één met uitsluitend meisjes en er was één gemengde groep met zowel jongens als meisjes. Door een gescheiden jongens- en meisjesgroep te organiseren, en vervolgens een gemengde groep, kon inzicht worden verkregen in de groepsdynamieken tussen de seksen. Zijn jongeren opener wanneer ze onder seksegenoten zijn, en wat voor processen vinden plaats wanneer ze juist bij elkaar zitten en over sekseverhoudingen praten? Om redenen van vergelijkbaarheid werden er enkel jongeren geworven die aangaven dat zij geloven en met het geloof bezig zijn. De leeftijd liep uiteen van 14 tot 20 jaar. Ongeveer tweederde van de jongeren was 16 jaar of ouder. De meeste van de jongeren volgen nog onderwijs, waarbij sprake is van een gemiddeld laag opleidingsniveau (vmbo en mbo). De meeste jongeren zijn in Nederland geboren.

De groeps gesprekken met de jongeren zijn zo georganiseerd dat zij snel vertrouwd konden raken met de situatie: zij kenden de andere aanwezige jongeren en de gesprekken vonden plaats in een voor hun vertrouwde omgeving. Ter voorbereiding van de gesprekken is een scenario gemaakt. In grote lijnen verliepen de gesprekken als volgt. Om te beginnen werd de jongeren gevraagd wat voor rol de islam in hun leven speelt en hoe zij hun geloof een invulling geven. Ook werd hen gevraagd naar de invloed die ouders hebben op hun islambeleving. Vervolgens werd ingegaan op hun opvattingen over man-vrouwverhoudingen. Aan bod kwamen thema's als maagdelijkheid, de combinatie zorg en arbeid en de taakverdeling in het huishouden. De gesprekken duurden ieder ongeveer anderhalf uur.

Alle gesprekken zijn op band opgenomen en grotendeels woordelijk uitgewerkt. De gespreksgegevens zijn zo geanalyseerd en weergegeven, dat optimaal

recht kon worden gedaan aan de eigen zienswijzen van de jongeren. Uit hun uitspraken en onderlinge dialogen is letterlijk geciteerd. In de navolgende citaten zijn de namen van de jongeren gefingeerd, en is hun geslacht weergegeven met een (j) voor jongen en een (m) voor meisje.

Resultaten

Islambeleving

De meeste van de geïnterviewde jongeren zijn ten minste deels praktiserend. Zij gaan niet allemaal naar de moskee, maar proberen wel vijf maal per dag te bidden. De een lukt dit beter dan de ander. Het is lastig om overdag te bidden wanneer je naar school gaat en wanneer dit niet lukt, moet je het 's avonds inhalen. De jongeren voelen zich rein wanneer ze hebben gebeden en het geeft rust. Alle jongeren zijn het er over eens dat het geloof iets is dat uit jezelf moet komen. Het voldoen aan de plichten is een persoonlijke inspanning die je levert. Vooral de jongens uit de jongensgroep geven aan dat deze inspanning voor hen centraal staat in hun geloofsbeleving.

Mimoun (j) *“Islam is inspanning.”*

Nordin (j): *“Ja, het is inspanning. Je kan ook gewoon gaan werken, en je school doen, en dan later thuis komen en niet gaan bidden. Dan heb je dus geen inspanning. Er gaat geen energie uit.”*

Ahmed (j): *“Je voert eigenlijk een soort jihad. Op jouw eigen manier. Er energie in stoppen.”*

Juist de geleverde inspanning maakt dat je een goede moslim bent. De oudere jongens verwoorden dit met de term *jihad*. *Jihad* wordt volgens hen vaak onterecht als een gewelddadige, heilige oorlog ‘met zwaarden’ gezien. Voor hen betekent het in de eerste plaats een persoonlijke inspanning voor het geloof (zie ook Ramadan, 2005). Hun geloof kost energie, en kan zelfs als een fysieke druk aanvoelen.

In hoeverre kunnen deze jongeren nu rechtleers dan wel rekkelijk, en kritisch, dan wel niet-kritisch worden genoemd? Bijna alle jongeren in dit onderzoek zijn eerder rechtleers dan rekkelijk. Zij proberen de regels van de islam zo goed mogelijk na te leven. Alleen twee oudere meisjes, waaronder Nadia, nemen duidelijk een wat rekkelijker standpunt in. Nadia geeft blijk van een meer persoonlijke benadering van het geloof. Dit blijkt onder andere uit de discussie die zij met de serieus praktiserende Soumaya voert. Soumaya draagt een zwarte sluier tot over de knieën en houdt zich strikt aan de regels van de koran. Nadia draagt geen hoofddoek, maar geeft aan dit ooit wel te willen gaan doen. Waarschijnlijk wanneer zij kinderen krijgt, zodat zij het goede voorbeeld kan geven. Nadia is van mening dat het dragen van een hoofddoek in het geheel niets zegt over het feitelijke gedrag van een meisje. Een meisje mét hoofddoek kan net zo goed slechte dingen doen en daardoor geen goede moslima zijn als een meisje zonder hoofddoek.

- Nadia (m): *“Want neem nou mijzelf. Ik draag geen hoofddoek, maar dat is mijn keuze. Het gaat toch om hoe je bent, niet of je een hoofddoek draagt.”*
- Soumaya (m): *“Mar het gaat niet om eigen keus. Het staat in de koran dat je een hoofddoek moet dragen. Een sluier is anders, maar een hoofddoek is verplicht.”*
- Nadia (m): *“Ja, dat is waar. Maar ik beslis zelf wanneer ik een hoofddoek ga dragen. Het moet toch uit jezelf komen?”*
- Souad (m): *“Maar in de koran staat ook precies vanaf welke leeftijd een vrouw een hoofddoek moet dragen. Het is dus niet een eigen keus.”*
- Nadia (m): *“Is waar, maar ik denk er anders over. Ik wil het op mijn eigen manier doen.”*

De jongeren stellen herhaaldelijk dat het geloof uit jezelf moet komen, en dat je voor jezelf verantwoordelijk bent. De oudere meisjes verbinden de eigen verantwoordelijkheid expliciet aan kritiek op hun ouders: deze zijn onwetend en hebben in hun opvoeding niet de islam, maar de Marokkaanse cultuur doorgegeven.

- Soumaya (m) *“Maar op een gegeven moment ga je er zelf naar op zoek en dan ga je achter heel veel dingen komen. En eigenlijk is het wel heel mooi, want wat je van huis meekrijgt is cultuur, en als je cultuur als voorbeeld gaat nemen dan ga je niet een twee drie op islam afstappen, maar als je ziet wat islam eigenlijk inhoudt en het helemaal niets met die cultuur te maken heeft, die wij dan als slecht voorbeeld zien, dan ga je wel denken: hé, ik ga voor de islam en niet voor de cultuur. En dat levert ook vaak heel veel botsingen op, zeg maar thuis.”*

De meisjes vinden dat zij er daarom zelf verantwoordelijk voor zijn om een ‘echte’ moslim te zijn, en de ‘ware’ islam te volgen. Zij kunnen daarom als rechtse, kritische moslims worden aangeduid, die vorm geven aan een nieuw fundamentalisme. Nadia is wel op kritische wijze met het geloof bezig, maar geeft er een rekkelijke invulling aan. Zij kan daarom worden gezien als een kritische moslim die invulling geeft aan een liberale islam.

De oudere jongens zetten zich niet zozeer af tegen hun ouders, maar zij benadrukken wel zelfstandig belangrijke keuzes te kunnen maken. Zij stellen dat het geloof echt uit henzelf komt. Natuurlijk hebben zij de basis van hun ouders meegekregen, maar zij zijn zich er zelf op een gegeven moment echt in gaan verdiepen. Toch ervaren zij ook steun van hun ouders. Nordin is zoon van een imam, dus hij weet bij wie hij terecht kan. Khalid heeft daarentegen een vader die niet echt een islamkenner is.

- Khalid (j): *“Mijn vader is geen imam, en hij is niet zo iemand die veel van de islam weet, maar hij heeft me wel veel dingen geleerd.”*

Alhoewel ook de jongens een duidelijk onderscheid maken tussen de traditionele Marokkaanse cultuur van hun ouders en de 'ware' islam die zijzelf volgen, blijken zij milder tegenover de oudere generatie te staan dan de meisjes. Ook de vijftien- en zestienjarige jongens lijken de oudere generatie meer te volgen dan de oudere meisjes. Ze vinden dat hun ouders een belangrijke rol vervullen bij de invulling van hun geloof: zij hebben hen het geloof meegegeven en leren bidden. De oudere jongens en de jongeren uit de gemengde groep kunnen het best worden aangeduid als loyale moslimjongeren. Zij zijn wel rechtleers, maar vinden het ook belangrijk hun ouders te respecteren en te volgen.

Man-vrouwverhoudingen

Ook wanneer het om de verhouding tussen de seksen gaat, maken de jongeren een belangrijk onderscheid tussen geloof en cultuur. Alle jongeren zijn het erover eens dat de dominantie van de man over de vrouw een typisch voortvloeiend is uit de Marokkaanse cultuur, en schuiven dit als achterhaald terzijde. Zij vinden dat ook de Nederlandse samenleving zou moeten inzien dat de islam niets van doen heeft met ongelijke sekseverhoudingen. Volgens Nordin focussen de Nederlanders zich teveel op de oudere generaties. Maar er zou niet naar die 'oudjes' moeten worden gekeken, maar naar de jongeren; zij zijn immers de toekomst.

Rachid (j): "Vroeger was het anders."

Fatiha (m): "Vroeger in de bergen kregen vrouwen regels van de man: zo en zo moet het. Die vrouwen konden niet lezen, niet schrijven, ze wisten niet beter, ze dachten: "zo is de islam". Dus van: vrouw blijft thuis, vrouw gehoorzaamt de man."

Rachid: "Die dachten dat dat de islam was."

Fatiha: "Sommigen hebben die cultuur meegekregen hierheen en die denken dat de islam zo is, maar het is gewoon die cultuur."

Toch geven de jongeren aan zich wel te laten beïnvloeden door de opvattingen van de oudere generaties. Een voorbeeld is hun opstelling tegenover de eis van maagdelijkheid voor het huwelijk. Enerzijds zijn zij van mening dat de dubbele moraal die bestaat rond maagdelijkheid, een typisch voorbeeld is van een ouderwetse Marokkaanse traditie. In de 'zuivere' islam bestaan hierin volgens hen namelijk geen verschillen: jongens en meisjes moeten allebei maagd blijven voor het huwelijk. Anderzijds blijken vooral de jongere meisjes de dubbele moraal die ouders naar hun zoons en dochters toe hanteren, te verdedigen. Ook al is het argument van de beschadigde familie-eer ouderwets, een meisje is toch bang dat haar hele familie er achter komt dat zij geen maagd meer is. Fatiha is van mening dat jongens nu eenmaal eerder hun lusten achterna gaan dan meisjes, die zich beter kunnen beheersen:

Fatiha (m): "Nee, maar wij bedekken ons, omdat meisjes meestal geestelijk sterker zijn. Wij bedekken ons daartegen. Als een jongen aan een meisje wil zitten dan zegt zij nee. Maar als je naar een jongen toegaat en je doet weet ik veel wat, dan op een gegeven moment dan geeft hij toe. Ze geven sneller toe, niet allemaal, maar de meeste. Dus dit is voor de veiligheid, hebben zij er geen last van, wij ook niet."

Dit argument van veiligheid en bescherming tegen de lusten van de (zwakkere) mannen is voor de meisjes belangrijk in het accepteren dat zij minder mogen dan jongens (vgl. Mahmood, 2005). De oudere meisjes stellen dat meisjes die wel alles mogen, toch meestal uit zichzelf van dergelijke vrijheden afzien. Zelfzorging van hun ouders, ook al mogen jongens meer. Maar 'zij hebben er geen behoefte aan'.

Op een vergelijkbare wijze wordt ook enig sekseverschil geaccepteerd waar het de taakverdeling in het gezin betreft. Ook al zijn man en vrouw in de islam gelijkwaardig, zij hebben in principe toch andere taken. Mannen werken en vrouwen zorgen voor de kinderen. Enerzijds zijn de jongeren het erover eens dat vrouwen ook kunnen werken en mannen zich meer moeten bemoeien met de opvoeding van hun kinderen. Anderzijds is voor hun allemaal het moederschapsideaal van zeer groot belang. Er is – bij de jongens én meisjes – weinig twijfel over mogelijk dat een vrouw kinderen krijgt en de primaire verantwoordelijkheid heeft voor hun verzorging en opvoeding. Het idee dat een moeder beter voor haar kinderen kan zorgen dan een vader blijft zeer dominant. Eenzelfde houding doet zich voor wanneer het om de taakverdeling in het huishouden gaat. Op zich zijn alle jongeren het er over eens dat mannen moeten meehelpen.

Een paar jongens uit de jongensgroep vertellen bijna trots dat zij hun moeder ook helpen in het huishouden. Maar wanneer de veertienjarige Mohammed vertelt dat hij wel eens kookt voor zijn moeder, is de algemene reactie van de meisjes echter ongelovig: "Oooh, wat lief! Echt? Kook je? Is ze er blij mee?". Rachid vraagt geringschattend wat Mohammed dan klaarmaakt: "Tosti? Eitje?"

De jongeren menen dat man en vrouw allebei moeten meehelpen in het huishouden, maar er zijn toch typische vrouwentaken als koken en afwassen. Wanneer een jongen zo'n taak op zich neemt, is dit iets bijzonders. De jongens kunnen dit met gepaste trots vertellen, en de meisjes reageren blij verrast, maar ook een tikje denigrerend.

Al met al doen zich weinig wezenlijke verschillen voor tussen jongens en meisjes in hun opvattingen over de verhouding tussen de seksen. De bevinding uit eerdere onderzoeken dat meisjes hierin progressiever zijn dan jongens, wordt in deze studie niet bevestigd. De meisjes zijn misschien iets feller wanneer het gaat om het eerlijk verdelen van de taken, maar geven net zo goed aan dat hun belangrijkste taak het moederschap is, en dat buitenshuis werken vooral een leuke extra is wanneer de echtgenoot niet veel verdient. Ook lijkt er

geen samenhang te bestaan tussen deze opvattingen en het moslimprofiel van de jongeren. Het is niet zo dat meer rechtseer jongeren conservatiever zijn in hun opvattingen over man-vrouwverhoudingen dan meer rekkelijke jongeren. Zo geeft de rekkelijke Nadia aan dat zij thuis wil blijven wanneer zij kinderen krijgt. Het opgroeien van haar kinderen wil ze absoluut niet missen; zij kan daarna altijd nog gaan werken. Daarentegen vertelt de strenge Fatiha, die zich als expert van de ware islam opstelt, vol vuur hoe zij haar vader op het matje heeft geroepen omdat hij niets in het huishouden doet. Zij is van mening dat hij het goede voorbeeld moet geven, en "een betere wereld begint bij jezelf". De kritische moslima's uit de meisjesgroep lijken wat progressiever te zijn in hun opvattingen over man-vrouwverhoudingen dan de loyale jongeren uit de jongens- en gemengde groep. Zij uiten hardere kritiek op de culturele tradities van hun ouders omtrent man-vrouwverhoudingen. Maar zoals gezegd hebben traditionele opvattingen even goed invloed op deze kritische meisjes als op de meer loyale jongeren. Er kan daarom op grond van onze gegevens niet van een duidelijke samenhang worden gesproken tussen de beleving van man-vrouwverhoudingen en de manier waarop de islam wordt beleefd.

Discussie

Aan de hand van groeps gesprekken met Marokkaanse meisjes en jongens in de leeftijd van 14 tot 20 jaar is in dit artikel een beeld geschetst van de wijze waarop deze jongeren de islam beleven en wat hun opvattingen zijn omtrent man-vrouwverhoudingen. Wat betreft hun islambeleving blijken de oudere meisjes zich meer af te zetten tegen hun ouders dan de jongere meisjes en de jongens. Dit doen zij door een tegenstelling te formuleren tussen de 'achterhaalde' Marokkaanse cultuur van hun ouders en de 'zuivere' islam die zij zelf willen volgen. De jongens en de jongere meisjes formuleren deze tegenstelling eveneens, maar geven aan zich in hun geloof ook gesteund te voelen door hun ouders. De verklaring voor dit verschil ligt voor de hand: de oudere meisjes ervaren het meest dat er door ouders in naam van het geloof restricties worden opgelegd, en zij zullen die dan ook eerder als achterhaalde culturele tradities bestempelen. De jongens hebben meer belang bij het bewaken van de autoriteitspositie die mannen nog altijd ten opzichte van vrouwen hebben (zie ook Pels, 2000, 2005).

Terwijl de jongens en de jongere meisjes hun rechtseerheid combineren met een loyaliteit aan de oudere generatie, stellen de rechtseer oudere meisjes zich zeer kritisch op. Deze bevinding – rechtseerheid hoeft niet per se samen te gaan met loyaliteit – betekent een belangrijke stap voorwaarts in de typologie van vormen van islambeleving. In hun zoektocht naar de 'zuivere' islam, ontdaan van achterhaalde culturele tradities, slaan de betreffende meisjes niet de liberale weg in, maar ontwikkelen zij juist een meer puriteinse, strikte visie op de islam. Zo kan het gebeuren dat zij rechter in de leer worden dan hun ouders, en invulling geven aan een nieuw fundamentalisme. Alleen twee oudere meisjes, waaronder Nadia, nemen duidelijk een wat rekkelijker standpunt in. De dis-

cussie die Nadia met de streng praktiserende Soumaya voert over de keuze voor de hoofddoek, geeft goed de botsing weer tussen een meer rechtse en een meer rekkelijke benadering van de islam. Al met al voldoet de meerderheid van de door ons gesproken jongeren aan het profiel van de rechtse niet-kritische moslim. Een minderheid voldoet aan het profiel van de rechtse kritische moslim, en een enkeling aan het profiel van de rekkelijke kritische moslim. Het profiel van de 'culturele' moslim die trots is op zijn of haar moslim-zijn maar verder niet praktiseert of zich verdiept in het geloof, zijn we in dit onderzoek niet tegengekomen. Dit is hoogstwaarschijnlijk het gevolg van het feit dat alleen respondenten zijn geworden die aangaven gelovig te zijn en met het geloof bezig te zijn. Jongeren met een culturele moslimidentiteit voelen zich hierdoor waarschijnlijk niet aangesproken.

Is er een duidelijk patroon waarneembaar waarbij bijvoorbeeld rechtse jongeren conservatiever zijn over sekserollen dan rekkelijke jongeren? En bestaat er een verschil in de opvattingen tussen jongens en meisjes? Ambivalentie blijkt hier een sleutelbegrip. De jongeren zijn zich bewust van de dubbele moraal die bestaat ten aanzien van jongens en meisjes, maar leggen zich er bij neer, of verdedigen deze zelfs. Alhoewel zij zich afwijzend opstellen tegenover de traditionele rolpatronen van hun ouders, lijken zij hierdoor toch meer beïnvloed dan zij zelf willen toegeven. Zelfs de wat oudere meisjes die deze verschillende benadering van jongens en meisjes scherp bekritisieren, lijken zich er toch naar te voegen. Zij komen niet daadwerkelijk tot verzet. Ook wat betreft de taakverdeling in een toekomstig huwelijk lijkt zich een verschil voor te doen tussen woorden en daden. De meeste jongeren belijden met de mond het gelijkheidsideaal van de vader en moeder die allebei werken en zorgen. Kwantificerend onderzoek laat zien dat Marokkaanse jongeren wat opvattingen betreft ook vergeleken met Turkse en autochtone jongeren vooruitstrevender zijn (Distelbrink & Pels, 2002). Toch blijft de algemene tendens dat buitenshuis werken voor vrouwen een leuke extra kan zijn naast het moederschap. Het moederschapsideaal blijkt zeer dominant te zijn, en er bestaan 'mannelijke' en 'vrouwelijke' huishoudelijke taken. Onze gegevens sluiten aan bij die van Bouw et al. (2003), die lieten zien dat moderne opvattingen over de taakverdeling bepaald geen garantie vormen voor veranderingen in de feitelijke praktijk. Het is te verwachten dat de jongeren niet al te ver zullen afwijken van door de vorige generatie gebaande paden, én dat beide seksen daaraan meer of minder bewust zullen bijdragen. De opvattingen lopen dus sterk op de praktijk vooruit. De 'macht van de traditie' (De Hoog, 2003) blijkt sterk, zoals overigens ook voor andere groepen geldt (zie ook Pels, 2005).

Er kan op grond van onze gegevens niet van een duidelijke samenhang worden gesproken tussen de beleving van man-vrouwverhoudingen en de manier waarop de islam wordt beleefd. De kritische moslima's lijken wat progressiever in hun opvattingen over man-vrouwverhoudingen dan de loyale jongeren. Zij uiten immers sterker kritiek op de culturele tradities van hun ouders daaromtrent. Maar zoals gezegd hebben deze tradities evengoed invloed op hen als op de meer loyale jongeren. De 'kritische' meisjes richten hun pijlen dus niet

zozeer op de traditionele genderverhoudingen als op de associatie tussen de islam en deze verhoudingen. Hiermee creëren zij in ieder geval voor zichzelf een opening voor verandering, al zal deze niet met grote sprongen gaan.

Onderzoeksaanbevelingen

Vanwege het ontbreken van eerder onderzoek naar de relatie tussen islambeleving en opvattingen over sekseverhoudingen bij Nederlandse moslimjongeren had deze studie primair een explorerend karakter. De studie geeft inzicht in de visies van Marokkaanse jongeren op de islam en op man-vrouwrelaties. De methodiek van het groeps gesprek en de kleinschaligheid van het onderzoek laten echter geen uitspraken toe over de algemene geldigheid van de bevindingen. Wij hebben een selecte groep jongeren gesproken: zij zijn bijna allemaal praktiserend en laag opgeleid. Het is mogelijk dat andere resultaten worden gevonden wanneer er meer spreiding is naar deze kenmerken. Zo is het denkbaar dat er een duidelijker samenhang wordt gevonden tussen islambeleving en opvattingen over sekseverhoudingen, wanneer een grotere, meer heterogene groep jongeren wordt onderzocht.

Het verdient aanbeveling om uitgebreider onderzoek te doen naar verschillende invullingen van de islam in Nederland. Uit ons onderzoek is duidelijk naar voren gekomen dat het zinrijk is om naast een dimensie rechtvaardig-rekkelijk ook een dimensie kritisch-niet-kritisch te onderscheiden. Toch is ook deze indeling breed en grofmazig. Om tot een beter begrip te komen van het spectrum van verschillende invullingen van de moslimidentiteit is grootschaliger, kwalitatief onderzoek nodig, waarbij ook verschillende etnische groepen worden vergeleken. Bovendien zouden de bevindingen in een breder perspectief kunnen worden geplaatst wanneer zij worden aangevuld met een longitudinaal onderzoek. Uit onze groeps gesprekken blijkt dat er al grote verschillen bestaan tussen 15- en 18-jarigen in de wijze waarop zij hun geloof benaderen. Om beter inzicht te verkrijgen in de ontwikkeling van de islambeleving, genderverhoudingen en de relatie tussen beide, zou onderzoek moeten worden verricht waarbij moslimjongeren in de loop van een aantal jaren worden gevolgd.

Noot

- 1 Omdat deze jongeren over het algemeen in Nederland zijn geboren en/of opgegroeid ware het beter om van 'Nederlands-Marokkaanse/Turkse jongeren' of 'Nederlandse jongeren van Marokkaanse/Turkse herkomst' te spreken. Uit overwegingen van leesbaarheid is echter toch voor deze benaming gekozen.

Literatuur

Bouw, C., Merens, A., Roukens, K. & Sterckx, L. (2003). *Een ander succes. De keuzes van Marokkaanse meisjes*. Amsterdam: SISWO/SCP.

- Brouwer, L. (1998). Good girls, bad girls: Moroccan and Turkish runaway girls in the Netherlands. In: S. Vertovec & A. Rogers (ds.), *Muslim European Youth. Reproducing ethnicity, religion, culture* (pp.145-167). Aldershot: Ashgate.
- Dagevos, J. (2001). *Perspectief op integratie. Over de sociaal-culturele en structurele integratie van etnische minderheden in Nederland*. Werkdocument W 121 van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Demant, F.A. (2005). "Islam is inspanning". *De beleving van de islam en de sekseverhoudingen bij Marokkaanse jongeren in Nederland*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Distelbrink, M. & Hooghiemstra, E. (2005). *Signalement 3A. Allochtone gezinnen : feiten en cijfers*. Den Haag: Nederlandse Gezinsraad.
- Distelbrink, M. & Pels, T. (2002). Normatieve oriëntaties en binding. In: J. Veenman (red.) *De toekomst in meervoud. Perspectief op Multicultureel Nederland* (pp. 115-145). Assen: Van Gorcum.
- Haddad, Y.Y. & Esposito, J.L. (eds.) (2001). *Daughters of Abraham. Feminist thought in Judaism, Christianity, and Islam*. Gainesville et al.: University Press of Florida.
- Hoog, K. de (2003). Gezinsbeleid tussen emancipatie en uitsluiting. In: M. Keizer & K. Verhaar (red.), *Sociale Verkenningen nr. 5. Familiezaken* (pp. 45-57). Den Haag: Ministerie SZW.
- Kandiyoti, D. (1991). Introduction. In: D. Kandiyoti (ed.), *Women, Islam and the state* (pp. 1-22). Philadelphia, Temple University Press.
- Kanmaz, M. (2003). "Onze nationaliteit is onze godsdienst". Islam als 'identity marker' bij jonge Marokkaanse moslims in Gent. In: M. Foblets & E. Cornelis (red.), *Migratie, zijn wij uw kinderen? Identiteitsbeleving bij allochtone jongeren* (pp. 115-133). Leuven: Acco.
- Mahmood, S. (2001). Feminist theory, embodiment, and the docile agent : Some reflections on the Egyptian Islamic revival. *Cultural Anthropology*, 16(2), 202-236.
- Pels, T. (1998). *Opvoeding in Marokkaanse gezinnen. De creatie van een nieuw bestaan*. Assen: Van Gorcum.
- Pels, T. (2000). Muslim families from Morocco in the Netherlands: gender dynamics and fathers' roles in a context of change. *Current Sociology*, 48, 4, 74-93.
- Pels, T. (2005). Marokkaanse vaders. Van patriarchen naar betrokken paternalisten. In: M. Distelbrink, P. Geense, & T. Pels (red.). *Diversiteit in vaderschap. Chinese, Creools-Surinaamse en Marokkaanse vaders in Nederland* (pp. 215-301). Assen: Van Gorcum.
- Phalet, K. (2003). De constructie van etnisch-religieuze identiteit en alteriteit: Beeldvorming en beleving van de islam in Nederland. In: M. Foblets & E. Cornelis (red.), *Identiteitsbeleving bij allochtone jongeren*, (pp. 155-184). Leuven: ACCO.
- Phalet, K. & Ter Wal, J. (red.) (2004). *Moslim in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Prins, B. (2004). *Voorbij de onschuld. Het debat over integratie in Nederland*. Amsterdam: Van Gennep (tweede, herziene druk).
- Ramadan, T. (2005). *Westerse moslims en de toekomst van de islam*. Amsterdam: Bulaaq.
- Roy, O. (2005) *De globalisering van de islam*. Amsterdam: Van Gennep.
- SCP/WODC/CBS (2005). *Jaarrapport Integratie*. Den Haag: SCP/WODC/CBS.
- Valk, H. de (2004). Taakverdelingspreferenties van allochtone en autochtone jongeren in Nederland. De invloed van ouderlijke normen en gedrag nader bestudeerd. *Mens & Maatschappij*, 79, 4, 322-347.
- Vertovec, S. (1998). Young Muslims in Keighley, West Yorkshire: cultural identity, context and "community". In: Vertovec, S. & Rogers, A. (eds.) *Muslim European youth. Reproducing ethnicity, religion, culture* (pp. 87-101). England: Ashgate Publishing Ltd.
- Vertovec, S. (2001). Moslimjongeren in Europa: vermenging van invloeden en betekenissen. In: D. Douwes, (red.), *Naar een Europese Islam? Essays* (pp. 95-116). Amsterdam: Mets en Schilt.
- Zwaard, J. van der. (1995). *Hoe vrouwen moederen: buurtgesprekken over opvoeding*. Utrecht: SWP.